

Magára maradt szociológia

Egy német kiadó vállalkozott arra, hogy Szelényi Iván írásaiból kiadjon egy válogatást, mely átfogó képet ad a szerző múlt század hatvanas éveiben kezdődött és ma is tartó munkásságáról. Az írások mind angolul születtek, ami nem véletlen. Szelényit 1975-ben a Magyarországon akkor regnáló hatalom kiakolbóltotta az országból, aki ettől fogva rákényszerült az angol nyelvű publikálásra.

A gyűjtemény első darabja 1969-ben, utolsó darabja 2020-ban született, de a függelékben az Oroszország és Ukrajna között 2022. február 24-én kitört háborúra vonatkozó egészen friss jegyzeteket is olvashatunk. A kötetet végigolvasva képet alkothatunk egy következetesen épített életműről, melynek titka, hogy a szerzőt a hatalom száműzhette, de ő gondolatban ott maradt, ahonnan távoznia kellett. A részben önállóan, részben társszerzőkkel írt cikkek azt mutatják, hogy Szelényit intellektuálisan örökre foglyul ejtette a rendszer, mely kiteszította. A könyv 133. oldalán Saint-Simon és Comte kapcsán említi, hogy a szociológia és a szocializmus között a kezdetektől fogva eltéphetetlen kapcsolat jött létre, ami azt hozta magával, hogy a szociológia lett a liberális politikai gazdaságtan alternatívája, éppen úgy, ahogyan a szocializmus a kapitalizmus alternatívájaként lépett fel. A kapcsolat akkor vált életfontosságúvá, amikor a szocializmus Marx által kigondolt lehetőségét Lenin megvalósította.

A szociológia és a szocializmus viszonya héjánászhoz volt hasonló, amikor is sosem lehetett tudni, hogy a vijjogva, sírva, kergetőzve úzó felek szeretik vagy gyűlölik egymást. A huszadik század második évtizedében született násznak a történelem ugyanazon század utolsó évtizedében vetett véget, amikor elpusztult a szocializmus, és özvegyi sorsra jutott, magára maradt a szociológia.

Szelényi Iván ma már klasszikusnak mondható szociológiai életműve a szocializmus radikális bírálata jegyében született, miközben a szerző elkötelezett maradt a szociológia és a szocializmus közötti eredeti affinitást megalapozó értékek iránt. A kötetet annotált és részletesen magyarázott tartalomjegyzék vezet be, melyből kiderül, hogy az öt tartalmi egység két nagy részre tagolódik. Az első rész azokat az írásokat tartalmazza, amikor a megírás idejében még volt, vagy ahogyan akkoriban mondták, „reálisan létezett” a szocializmus. A második részben olvasható írások akkor születtek, amikor a szocializmus már a múlté lett, de mint kiderült, valójában nem múlt el, hanem Gólemként újraéledt.

Amikor még Magyarországon élt, kutatott és írt, Szelényi egyike volt a többi kiváló magyar szociológusnak, akik idegenbe nem kényszerülve nem lettek világhírűek, mert szofisztikált rendszerkritikájuk nem verte ki az egyre kevésbé éber hatalom biztosítékait, ugyanakkor zömmel magyarul megjelent cikkeik és könyveik semmivel sem maradnak

mögötte Szelényi angolul megjelent, joggal nemzetközi hírnévre szert tett írásainak.

A kötet első részében található az emigráció után már angolul írt két cikk, ezekben a szerző tömören, világosan és meggyőzően összefoglalja az emigrációja előtt született gondolatait, melyek kritikai iránya a hatalom ingerküszöbét elérve külföldre kényszerítette a szerzőt. Az első cikk megjelenésének ideje 1979. Szelényi ebben foglalja össze a későbbi szocializmuskritikájának kiindulópontjával szolgáló empirikus alapon született felfedezését, mely szerint a szocializmusban (is) a Máté-effektus érvényesül: „Mindenkinek, akinek van, adatik, és bővelkedni fog; attól pedig, akinek nincs, még az is elvétetik, amije van.” Ez azt jelenti, hogy az előnyös helyzetben lévők helyzetük-nél fogva további előnyökhöz jutnak, míg a rossz helyzetűek hátrányai fokozódnak. Szelényi Iván Konrád Györggyel együtt végzett kutatásai az új lakások elosztása során mutatták ki, hogy a lakáshoz jutásban nem a rászorulókat voltak előnyben, hanem azok, akik az államszocialista rendszerben elfoglalt jó helyzetük folytán lakáshoz jutva még tovább tudták javítani helyzetüket. Ladányi János ugyanezt a tendenciát mutatta ki az összes pénzbeli és természetbeni társadalmi juttatás, valamint az állam által dotált termékek fogyasztói árának körében. Az empirikus tények alapján kimondhatóvá vált, hogy a szocializmus a marxi elveknek megfelelően a magántulajdon kíméletlen felszámolásával megszüntette ugyan a kapitalizmus szülte társadalmi egyenlőtlenségeket, de nem teremtette meg a szocialisták által megálmodott egyenlőséget a társadalom

tagjai között. Szelényi vaslogikával kimutatta, hogy a szocializmusban újjáéledt egyenlőtlenségek alapja a javak újraelosztását megvalósító gazdaság- és társadalompolitika volt.

A másik cikkben a szerző a szocialista társadalom működésmódját alapvetően meghatározó redisztribúcióból törvényszerűen következő szociológiai és politikai elméleti állításokat foglalta össze az angolul olvasók számára. A cikk alapját képező könyvet Konrád Györggyel közösen írta magyarul 1974-ben, de a könyv akkor Magyarországon nem jelenhetett meg. A kézirat első olvasói a belügyi szervek és az MSZMP Központi Bizottsága által megbízott munkacsoport tagjai közül kerültek ki, akik úgy döntöttek, hogy *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* címet viselő könyv megjelenése veszélyeztethetné a proletárdiktatúrát, s a könyv szerzőinek nincs helyük a szocializmust építő társadalomban.

Konrád György végül nem engedelmeskedett az emigrációra való felszólításnak, mivel íróként nem hagyhatta hátra hazáját, a magyar nyelvet, de szerzőtársa, Szelényi Iván, megtapasztalva a Gyorskocsi utcai ügyészség vendégszeretetét, 1975-ben emigrált. A kettejük által írott könyv végül New Yorkban jelent meg angolul 1979-ben, s egy csapásra meghozta a szerzők számára a világhírt, melynek eredményeként Szelényi az USA legjobb egyetemei által felajánlott professzori stallumok között válogathatott. A könyvben kifejtett gondolatokat kristálytisztan logikával, tömören foglalja össze az 1982-ben angol nyelven megjelent cikk, melynek olvastán megérthetjük, hogy mi váltotta ki a szocializmus politikai

mentálhigiénéjén őrködő magyar hatóságok haragját, s mi a könyv mindmáig tartó hatásának titka.

A könyv ugyanis nem egyszerűen a redisztribúciós elvek mentén működő szocializmus kérlelhetetlen következményeként megjelenő társadalmi egyenlőtlenségeket mutatja ki, hanem a rendszer működtetőit is leleplezve az éppen virágkorát élő szocializmus bal- és jobboldalon egyaránt elhitt élethazugságát zúzta szét, miszerint a munkások, a parasztok és a velük együtt menetelő értelmiségiek a társadalmi egyenlőtlenségeket kiküszöbölő osztály nélküli társadalom babaházát építik fel. Szelényi és Konrád könyve azért váltott ki Magyarországon politikai, Nyugaton szociológiai vihart, mert elvágta a szocialista társadalmak struktúrájának leírását Keleten és Nyugaton egyaránt megbénító gordiuszi csomót. A megoldáshoz annak idején már Trockij is közel járt, de az ő kezében nem voltak empirikus tények, s Sztálin gondoskodott arról, hogy követőivel együtt elnémuljon. A fonalat Đilas vette fel, aki Tito börtönében a szocialista társadalomban a politikai uralmat gyakorló új osztály kialakulásáról írt Nyugatra kicsempészett és ott 1957-ben megjelent könyvében.

Szelényi és Konrád könyve szociológiailag releváns és empirikusan megalapozott érveléssel töltötte ki a létező szocializmus társadalmi struktúrájának leírásában a Trockij és Đilas által üresen hagyott helyet, rámutatva, hogy a redisztribúció rendszerének logisztikai és legitimációs működtetésében betöltött kulcsszerepénél fogva az értelmiség aspirálhat leginkább az új osztály cí-

mére, annál is inkább, mert a hatalmat gyakorló párt- és állami bürokrácia, valamint az értelmiség között nincs kínai fal.

A kötet további írásai a múlttá vált szocializmus szívós örökségével birkóznak, azt kutatva, hogy mi történt a bürokrácia és az értelmiség távolról sem szent szövetségéből lett új osztállyal a szocialista rendszer összeomlását követően, amikor a Szovjetunióra és csatlós államaira rászabadult a kapitalizmus. Szelényi Iván lányával, az ugyancsak kiváló szociológussá vált Szelényi Szonjával együtt írt cikkben a rendszerváltás hajnalán, 1993-ban hat rendszerváltó országban végzett összehasonlító kutatás eredményeit foglalja össze, melyek alapján megválaszolható az elméleti kérdés, hogy reprodukciós vagy a cirkulációs modell magyarázza-e inkább a régi rendszer elitjére az új rendszerben váró sorsot. A szerzők helyesen állapítják meg, hogy az átalakulás egyik volt szocialista országban sem ment végbe forradalmi úton, azonban az egyes országok között már különbségek mutatkoztak abban, hogy az egykori államszocialista elit milyen mértékben volt képes átmenteni magát a kibontakozó kapitalista rendszerbe. Oroszországban az egykori titkosszolgálatok által keresztül-kasul átjárt nomenklatúra minden további nehézség nélkül reprodukálta magát a kapitalistává vált rendszer uralmi pozícióiban. A szovjet uralom alól kiszabadult országokban az átmentéshez a korábban megszerzett politikai tőke csak akkor volt elegendő, ha kulturális tőke is társult hozzá. Szalai Erzsébetre hivatkoznak a szerzők, aki az elsők között jelezte, hogy a cirku-

lációs elitváltás rostáján egyesek kihullanak, mások viszont fennmaradnak.

A létező szocializmus kihálásával előzevegült szociológia művelői nem maradtak kenyér nélkül, mivel mint láttuk, a kapitalizmusba való átmenet során akár a reprodukció, akár a cirkuláció paradigmája érvényesült, az újonnan kiépült társadalmi struktúra nem szakította meg a korábbi elitek gazdasági hatalmát, csak mint Esterházy Péter mondta, a régeből verbuválódott új osztály kapott egy vajszínű árnyalatot. Gil Eyal és Eleanor Townsley társszerzőkkel 2003-ban írt cikkében Szelényi a szociológia nélküli világban a szociológia feladatát a neoliberalis alapokon nyugvó globalizáció kritikájában látja. A szerzők szerint az elvesztett tárgya helyett új tárgyra találó szociológia számára Kelet-Európa történelmi laboratórium, ahol a szociológusok a kapitalisták nélküli kapitalizmust kutathatják. Lawrence P. Kinggel együtt írt tanulmányában Szelényi a közép-európai egykori szocialista országok mellett a vizsgálat körét Kínára és Vietnámra is kiterjeszti, aminek alapján azt a fontos megállapítást teszi, hogy a kapitalisták nélkül létrejött kapitalizmus egyik posztoszocialista országban sem felelt meg a kapitalizmus ideáltípusának, hanem mindenütt sajátos vonások bukkantak fel, melyek tanulmányozása révén három változat különböztethető meg. Az alulról indult változások eredményeként hibrid kapitalizmus létrejöttéről beszélhetünk. A felülről kikényszerített változások sokkja az állam által kijelölt haszonélvezők patriomoniális kapitalizmusát eredményezték. Liberális kapitalizmus,

legalábbis kezdetben, ott jött létre, ahol a külföldi tőkével együtt megérkeztek a kapitalisták is.

A posztoszocialista gazdaság eretnek kapitalizmusa nem maradhatott következmény nélkül a marxizmus-leninizmus ma már nemigen beszélt nyelvén „felépitménynek” nevezett politikai rendszer formálódásában sem. A rendszerváltozások eredetileg eltervezett forgatókönyve szerint a kapitalizmusba való átmenet a liberális demokrácia ideáljainak megfelelő politikai rendszert eredményezett volna, melynek része a hatalmi ágak szétválasztása, a sajtószabadság, a hatalomért rendszeres időközökben választásokon versenyző pártok működése, s last but not least a tevékeny és éber civil társadalom.

A szocializmus eltűnésével tárgyavesztett szociológia a rendszerváltozások várt következményeinek elmaradásával keletkezett posztoszocialista gazdasági-politikai formációban találta meg új tárgyát, melynek megértéséhez Szelényi halhatatlan mesteréhez, Max Weberhez fordult. A kötet társadalomelméleti szempontból leginkább inspiratív tanulmánya Weber klasszikus hatalomfelfogása alapján keresi a választ arra a kérdésre, hogy mi adja a posztoszocialista társadalmak legitimitációs bázisát. Első nekifutásra a kísérlet eredménytelen lett, mivel a szerző úgy látja, hogy a posztoszocializmusban az uralomnak nem forrása a vezető karizmája, hagyomány sincs, mely hitelesíthetné, s a demokratikus intézmények kiürülése folytán a hatalom a jog adta racionalitás biztonságára sem számíthat. Mindezek ellenére a posztoszocialista államban a politikai vezetők a hatal-

mat szilárdan a markukban tartják, amihez láthatóan nincs szükségük a diktatúrákban szokásosan alkalmazott eszközökre.

A szerző elemzéseiből kitűnik, hogy a hajdan volt szovjet befolyási övezetben nyugatról keletre haladva a rendszerváltozás láthatóan egyre kevésbé eredményezett konszolidált demokráciát az egyes poszt szocialista országokban, melyek közül Közép-Európában kirí a korábban követett nyugat-európai irány helyett Oroszország nyomába szegődő Magyarország. E két országban azonosítja Szelényi Weber hatalomtipológiájának a szakirodalomban korábban nem tárgyalt negyedik tagját, mely a hatalom zökkenőmentes működését az alávetettek akaratából született beleegyezésére vezeti vissza, amihez nem kell karizma, hagyomány és jog, elég a propaganda és a kábító nacionalista ideológia.

A következőkben olvasható, Csillag Tamással együtt írt tanulmány a weberi negyedik hatalom magyarázó típus nyomán elindulva keresi a liberális demokrácia újtjáról letért, de a diktatúra ismérveit nélkülöző, korábban sosem látott politikai rendszer leírási lehetőségeit. Az első probléma, mellyel a leírásra vállalkozóknak meg kell küzdeniük, a név megtalálása, melynek révén a sem nem demokratikus, sem nem diktatórikus, különös gazdasági és politikai rendszer megkülönböztethető a szakirodalomban Arisztotelész nyomán ismert típusoktól. Magyar Bálint már 2001-ben felvetette, hogy a magyar államban vannak maffiaszerű fejlemények, melyeknek azonban az akkori kormányerők 2002-ben elszenvedett veresége véget vetett. A baloldal 2010-ben bekövetkezett

katasztrófális bukását követően a 2001-ben inkább gondolat kísérletként felvetett lehetőség egyre markánsabban valósággá vált, amit Magyar Bálint 2013-tól egymást követően társszerzőkkel, majd munkatársával, Madlovics Bálinttal együtt publikált könyvekben nyomon követett és elemzett. A „maffiaállam” csak egy a lehetséges elnevezések közül, melyek sorában ott van az „autokrácia”, az „irányított demokrácia”, a „politikai kapitalizmus” a „haveri kapitalizmus” vagy a kevesek által érthető „neopatrimonialis neo-prebentilizmus”. Az új rendszer lényege a köztulajdon és a magántulajdon közötti határ felpuhítása, melynek révén a hatalom korlátlan befolyást nyer a gazdasági élet főszereplői felett, és a nyilvánosságban a pluralizmust elfojtva ideológiai eszközökkel uralma alá hajtja a lelkeket is. E riasztó fordulat előzményét a szerzők I. Miklós Oroszországában látják, amitől jelenleg Magyarország ma még szerencsére fényévnnyi távolságban van.

A kötet Mihályi Péterrel együtt írt két utolsó tanulmánya egyikében a megszilárdult illiberális gazdasági-társadalmi formáció működés módjában kulcsszerepet játszó, politikai szempontok alapján meghatározott járadékvadászatról van szó, mely végzetesen elzárja a piaci érvényesülésen alapuló liberális kapitalista társadalom kiépülése felé vezető utat. A szerzők nem mondják ki, de felkínálják a szomorú következtetést, mely szerint a kelet-közép-európai fejlődési régió országai a jelek szerint még hosszú ideig nem lesznek képesek rátérni a nyugat-európai gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés útjára, melynek

álma a rendszerváltás eufóriájában megvalósulni látszott. A másik tanulmány a Budapestről 1919-ben elszármazott Polányi Károly hirtelen időszerűvé vált gazdasági antropológiai munkásságát elemzi, mely segít megértetni, hogy a gazdagság létrehozására képtelen járadékvadászat miként éleszti újjá a már egyszer csődbe torkollt redisztributív gazdaságot, s taszítja szakadékba az egész társadalmat.

Epilógusként két rövid jegyzetet olvashatunk az Oroszország és Ukrajna között éppen zajló háborúban ütköző etno-politikai motivációkról. A jegyzetekből kiderül, hogy a háborúnak nem látszik a vége, de az sejthető, hogy ha vége lesz, abban senkinek sem lesz öröme.

Bár Szelényi Iván alkotó munkáját javarészt külföldön végezte, tanulmányait angolul írta és közölte, világhírűvé válva is megmaradt magyar szociológusnak, ahogyan

Jürgen Habermas német és Pierre Bourdieu francia szociológus maradt. Most publikált kötete azt mutatja, hogy ragaszkodik a térséghez, melynek szülötte, ragaszkodik témájához, mely elhagyta. Még az sem biztos, hogy a szociológia és a szocializmus válása végleges lesz. Az egyenlőség ígérete túl erős ahhoz, hogy a posztszocializmus kegyetlen hibrid kapitalizmusa által teremtett egyenlőtlenségek elszenvedői ne akarják méltatlannak érzett helyzetüket javítani. Szelényi könyve arról tanúskodik, hogy sosem adta fel elméleti igényességét, módszertani szigorát, s ami a legfontosabb, kritikai gondolkodását, melynek közép-pontjában az egyenlőség, a szabadság és az igazságosság áll.

Iván Szelényi: From State Socialism to Post-Communist Capitalism. Critical Perspectives. Wiesbaden, 2022, Harrassowitz Verlag. 323 oldal.

Pető Iván

A magyar Schindler?

Az 1993-ban bemutatott Steven Spielberg rendezte filmnek köszönhetően Oscar Schindler neve közzismert. A sok tekintetben hozzá hasonlítható Szalai Pál ezzel szemben még Magyarországon is szinte ismeretlen. Pedig mindketten megkapták zsidómentő tevékenységükért a *Világ Igaza* kitüntetést (Szalai 2008-ban), és egyébként is, nem nehéz párhuzamokat találni a két történet között. Helye volt tehát az igen szerény küllemű, Szalai Pál

életét bemutató, Karsai László által írt kötetnek.

A Wallenberg Egyesület, amely pályázatot írt ki az életrajz megírására, nyilván tudta, hogy nem várhat szép, kerek, hollywoodias történetet. Ez a meglévő ismeretek alapján is bizonyos volt, de Karsai munkássága is garanciát jelentett erre. A főhős elismerést érdemlő tettei miatt kapott ugyan kötetet, de ehhez képest például meglehetősen sűrűn ismétlődik a szövegben: nem felel meg

a valóságnak valamely önmagáról fellelhető állítása. Egyébként Szalai tettei, de általában a nyilas korszak kapcsán is sokszor olvashatók a könyvben más történészek munkáira, nézeteire kritikai megjegyzések, mondván, állításaikat nem bizonyították, interpretációjuk megalapozatlan.

A Schindler–Szalai-párhuzam meghatározó eleme, hogy egyikük sem volt magasabb posztot betöltő politikus vagy hadvezér, de időlegesen olyan szerepben találták magukat, hogy sokak élete függött tőlük. Mindkettejükre áll, hogy a világháború előtti múltjuk messze nem volt makulátlan, de paradox módon ez tette lehetővé, hogy később embereket mentsenek. Schindler, amire az említett film érdemben nem tér ki, 1935-től tagja volt a csehszlovákiai szudétanémet pártnak, 1939-től a náci pártnak, korábban alkoholproblémái voltak, garázdaságért is előállították, Csehszlovákia német megszállása előtt a német katonai hírszerzésnek dolgozott. Szalai 1937-ben, 22 évesen lépett be a Pálffy Fidél-féle Magyar Nemzetiszocialista Pártba, majd két évvel később átigazolt a nyilasokhoz. Budapesti ifjúsági vezetőként 1940 elején államrendellenes cselekedetek miatt nyolc hónapos börtönre ítélték, felsőbb fokon büntetését egy évre szigorították.

Egyáltalán nem tekinthető az előélet szerves folytatásának tehát, amikor eltérő módon, de Schindler és Szalai is jelentős számú veszélyeztetett embert (zsidót) mentett. Schindler humanitárius tevékenysége évekig tartott (Lengyelország náci megszállásától a háború végéig), közvetlenül több mint 1000

zsidó alkalmazottjáról gondoskodott. Szalai, személyes sorsa és a magyarországi viszonyok révén az 1944. október 15. utáni napoktól, a nyilasok rendőrségi összekötőjeként 1945. január 18-ig, Pest felszabadításáig segítette a diszkrimináltakat, üldözötteket. Feltehetően több százan köszönhetik neki az életüket, de a pontos szám nem állapítható meg. Bennfentes információi alapján a várható razzizáról előre értesített csillagos házakat, posztja révén képes volt alkalmanként reguláris rendőri erőkkkel, olykor hivatalos nyilas fegyveresekkel megakadályozni helyi nyilascsoportok, német és magyar katonák zsidókkal szembeni önkényeskedését, rablási szándékát, egyebek között a budapesti gettóban is. Nem fogadott el hálaként pénzt, ajándékot, még egy szál cigarettát sem – mondták róla utólag.

A két életút abban is hasonló, hogy 1945 után másként és másként, újra „hétköznapi” emberként éltek tovább. A Nyugatra került Schindler fordulatos sorsára itt nem érdemes kitérni, legfeljebb annyit indokolt megjegyezni, hogy zsidómentő érdemeiért jelentékeny pénzügyi támogatásban részesült. Szalai élete is viszontagságosan alakult, de ő a hazai viszonyok miatt korábbi tevékenysége elismeréseként a megmentettekől „csak” igazolást kaphatott, amivel a büntetőítéleteket elkerülte ugyan, de a további államhatalmi zaklatásoknak ez sem vette elejét.

Szalai életrajza az igen-igen hiányos források miatt erősen töredékes. Nem tudható például, hogy 1942-ben miért maradt (vagy lépett) ki a Nyilaskeresztes Pártból. (Arról sincs közvetlen forrás, hogy miért lépett be, de itt feltételezhető, hogy

tetszett neki, amit a szélsőjobb képviselt.) Ugyancsak nem ismert, hogy miért reaktiválták a nyilas puccs után, és mivel érdemelte ki a kapott posztot – bár börtönbüntetése nyilván informális rangot teremtett számára. Politikai orientációja alapján elkötelezett antiszemitának kellett lennie, így nem világos, hogy miért vált zsidómentővé, és néhány eseten túl tettei sem ismerhetők pontosan. Nem derült ki, hogy miután 1956-ban kivándorolt Amerikába, mikor és miért változtatta nevét Sterlingre stb. Új életét egyébként liftesként kezdte, később Los Angelesben jól menő üzletet működtetett. Tartotta a kapcsolatot az Erdélyben korábbi feleségével élő lányával, akinek és más családtagjainak, amikor meglátogatták, nem beszélt a múltjáról. Tudható, az 1980-as évek végén ambicionálta, hogy megkapja a Világ Igaza kitüntetését.

Szalaiinak 1945 után többször kellett vallomást tennie a politikai rendőrségen, az első években néhány hírlapi cikk is foglalkozott vele, majd évtizedekkel később, élete vége felé (1994-ben hunyt el) hosszabb nyilatkozatokat is adott, illetve kutatókkal is levelezett. Karsai részletesen bemutatja, hogy alapvető tényeket illetően milyen eltérések találhatók a „megszólalások” között. A kötet olykor rendkívül aprólékos elemzéssel, máskor a körülmények alapos ismeretére épülő logikai érveléssel választja szét azt, ami bizonyosan tudható, amit a feltételezések megengednek, és ami bizonyosan nem történhetett úgy, ahogy Szalai utólag állította vagy mások leírták.

Szalai tudta, mihez tartsa magát a kihallgatásokon, nyilas múltjáról azt kell mondania, ami nem mond el-

lent a bizonyítékoknak, a pozícióját javító állításokat addig képviselheti, ameddig nincsenek cáfoló bizonyítékok, tanúk. Az időskori interjúkban nyilván a korábban felépített legendák őrzése, esetleg erősítése volt a motivációja, sokszor talán úgy, hogy a valóság már számára is elhomályosult, a legenda is valósággá vált. Karsai olykor arra is kitér, hogy a szükséges ismeretek hiányában akár a kihallgatók, akár az interjúzók hol mulasztották el a homályos részleteket tisztázni, a további kérdéseket feltenni. Érti Szalai motivációit, így múltja szépítése miatt nem hirdet felette morális ítéletet.

Szalai az új rendszerben először 1945 februárjától májusig került vizsgálati fogságba. Állítása szerint a zsidó hitközség őt ismerő vezetőinek tanácsára önként jelentkezett. Az eredeti igazoló iratok nem kerültek elő, de a felmentő ítéletben hangsúlyosan szerepelnek a mellette szóló kiállások, egyebek között a korábbi Zsidó Tanács, ekkor a hitközség vezetői közül Domonkos Miksa, Stöckler Lajos igazolta, hogy életüket Szalaiinak köszönhetik. Ugyanezt tanúsította a maga nevében a színész Rózsahegyi Kálmán is, Fleischmann Ottó pedig a Wallenberggel való együttműködését hitelesítette. Szalait a negyvenes évek második felében lényegében minden évben beidéztek a politikai rendőrségre tanúként, hogy kihallgassák az éppen kézre került nyilasok vagy más vádlottak ügyében. A kor légkörét ismerve is nyilvánvaló, de a Karsai által leírtak megerősítik, soha nem lehetett biztos abban, hogy nem válik tanúból vádlottá. Mindenestre ilyenkor újabb és újabb variációban számolt be életéről, tet-

teiről, múltjáról. 1951-ben, amikor bátran kiállt a hadifogságból visszatért Sédey Gyula mellett, a korábbi rendőrfőkapitány elleni eljárásban az ő felmentő ítéletének felülvizsgálata is felmerült, vagyis egyértelműen célkeresztbe került. (A politikai rendőrség részéről az ügyet a más-honnan jobban ismert Komlós János konstruálta.) Szalainak ekkor még segíteni tudtak a korábban is mellette tanúskodók, de 1953-ban már vele és másokkal együtt az említett Stöcklert és Domonkost is lefoglalták. A Szovjetunióban zajló „anticionista” akciókat követve Magyarországon is kirakatpert terveztek, az egykori Zsidó Tanácsot és a vele kapcsolatban állókat vádolták Wallenberg meggyilkolásával. Sztálin halálát követően, néhány hónap elteltével azután ejtették az ügyet.

1945 után, az idő múlásával fokozatosan összeállt egy kép, a gettó tervezett nyilas/SS-felrobbantási tervéről, és ebben Szalai is helyet kapott, mint aki szerepet játszott az akció megakadályozásában. Karsai meggyőzően állítja, szinte bizonyos, hogy ilyen terv nem létezett. Egyik érve, hogy 1945 után egy ideig sem Szalai, sem például a Zsidó Tanács tagjai vagy mások nem beszéltek ilyesmiről, holott az ügy kiemelkedő jelentősége, akár a gonoszság, akár a hőstett prezentálására kézenfekvő lett volna. Nyilván nem elhatározottan, hanem lépésről lépésre épült fel a legenda, konstruálta meg Szalai is a maga szerepét az ügyben. A könyv életrajzon, kortörténeten messze túlmutató eleme egyébként a kollektív emlékezet, a képzelt és a „valódi” történelem viszonyának plasztikus bemutatása, elsősorban éppen a gettó felrobbantási tervének ügyében.

A kötetnek van egy nem a tárgyhoz tartozó eleme, amely mellett nem lehet szó nélkül elmenni. (Persze ha erőteljesen általánosítva, a mű tárgyának az emberi viselkedés sajátosságait tekintjük, akkor az itt következők is részei a témának.) A könyv felelős kiadója és *Ajánlásának* szerzője a Wallenberg Egyesület elnöke, dr. Sebes József. Róla több évvel ezelőtt, dokumentummal alátámasztva közzétették, hogy a rendszerváltás előtt a politikai rendőrség szigorúan titkos állományú (szt) tisztje volt. Akit nem nagyon érdekel az ilyesmi, nyilván nem feltétlenül követi a hasonló információkat, és bizonyos, hogy nem jegyzi meg a számára indifferens neveket. Mivel azonban Kis János *Szabadságra ítélve* című önéletrajzi interjúkötetében (Kalligram, 2021) a Wallenberg Egyesülettel együtt nevezi meg Sebest (236–238. oldal), nekem a Szalai-életrajzot olvasva „beugrott” a név.

Sebes tehát nem afféle egyszerű becsúgó, hanem szt tiszt volt, mint Kis könyvéből kitetszik, nyilván egyebek között provokációt szervezett, kivitelezett. Éppen Szalai története is bizonyítja, az emberek, nézeteik változhatnak, de arról nem tudok, hogy dr. Sebes 1990 után tanújelét adta volna bármilyen megbánásnak, bizonyos, hogy még csak elnézést sem kért azoktól, akiknek közvetlenül ártani kívánt, vagyis úgy véli, egykor helyesen cselekedett. Nem tudom és nem foglalkoztat, hogy miért választotta éppen a Wallenberg Egyesületet utóélete helyszínéül. (1990 után évekig az oktatással, kultúrával foglalkozó minisztérium személyzeti, humánpolitikai részlegén volt párhuzamosan magas poszton.)

Érdekelt viszont, hogy Karsai László tudja-e, ki az, aki ajánlja a Szalai Pálról szóló művét. Kérdésemre kitűnt, csak amikor már jócskán benne volt munkájában, akkor világosította fel egy ismerőse, Kis János könyvét is akkoriban olvasta. A hozzá közel állók egyértelműen azt képviselték, hogy műve az érdekes,

fontos, ilyesmiért nem volna helyes lemondani megjelentetéséről, így átrendült kétségein.

Karsai László: Szalai Pál. Politikai életrajz. Budapest, 2022, Wallenberg Füzetek XII. 244 oldal, 3000 forint.

الم-الم

Kőríz Imre

Mézben futva

Fodor Géza, a nagy operakritikus írta, hogy a bírálói ízlés szélesebb, mint a személyes: ha egy mű színpad-i előadása kreatívan önti formába a mögötte kitapintható, összefüggő és észszerű értelmezői megfontolásokat, akkor azt a kritikus sikeres interpretációnak tekinti, akkor is, ha személy szerint az ízlése mást diktálna. Nekem nem igazán tetszett Visky András új és egyben első regénye, és ha az első próba kritikai siker közepette ez meglehetősen magányos érzésnek tűnik is, nem biztos, hogy csak az ízléspreferenciáim jelentik a problémát. Különösen a könyv első fele olvastán éreztem olyan ellenállást, mintha – Garaczi egyik emlékezetes képét idézve – mézben futnék.

A könyv súlyos témával foglalkozik: egy partiumi református lelkészt, akinek mély vallásossága teljesen idegen az ezt magára nézve okkal veszélyesnek érző kommunista rendszertől, 1957-ben huszonkét évi börtönnel sújtanak, majd a családját, a feleségét és hét gyermekét csaknem öt évre kitelepítik. Először egy Rächitoasa (Rekettyés) nevű

táborba kerülnek, Moldvába, Bihar megyétől, ahol addig éltek, hatszáz kilométerre, később egy ironikusnak is felfogható nevet viselő településre (Freidorf – Szabadfalu), Temesvár mellé, hogy a gyerekek iskolába járhassanak, majd miután a hivatalosságok rájönnek, hogy ez az elhelyezés túl jó egy magyar családnak, végül a Duna-deltába telepítik őket, a Lătesti nevű lágerbe, száz kilométerrel még Rächitoasától is távolabbra. (Mint a helynév ragozott alakjaiból kitűnik, az -esti végű román szavakban az utolsó i betű néma, mint például Bucuresti nevében is.)

Domicilu obligatoriu, azaz kényszerlakhely, D. O., magyarul, zárt e-vel ejtve: deo. A főszereplők tehát „deósok”. Mint az író nem egy interjújában elmondta, majdnem ez is lett a könyv címe, nagybetűvel: Dëo, ami nyilvánvalóan az isten jelentésű latin *deus* szóra is utalt volna. Sajnálom, hogy végül egy sokkal áttetszőbb, a maga laposságában is „hatásosabb”, szociográfiaszerűbb cím lett a nyerő, még akkor is, ha a

kitelepítés maga – mint arra egyik interjújában Visky ugyancsak utal – a menekültválság és az ukrainai háború miatt ma világállapotnak is felfogható. Nagy szerencse ugyanakkor, hogy Visky Andrászt egyes pályatársaival ellentétben visszatartja az ízlése attól, hogy azt mondja, tulajdonképpen ő is menekült lenne, vagy hogy folyamatosan kitelepítésben élne. Mivel élt kitelepítésben, ő pontosan tudja, hogy most nem abban él, bár tisztában van a légerekben apa nélkül eltöltött négy és fél évnek az akár a saját gyermekeihez való viszonyát illető következményeivel is.

A lelkésznét, a szegény, osztrák katolikus családból származó, budapesti születésű, elmagyarosodott Sollich Júliát és a hét gyereket csodálatos módon elkíséri a kitelepítésbe egy fiatal nő is, Deme Márika, akit a családban csak Nényunak hívnak. Ő egy tizenkét gyerekes család legkisebb, korán félárvaságra jutott sarja, és eredetileg csak néhány hétre lett volna a Visky család vendége (a szereplők a könyvben az író nevét viselik, és történeteik többnyire még részleteikben is megfelelnek a máshonnan ismerhető valóság elemeinek), de a lelkész apa egy ószövetségi szertartás keretében háza mintegy önkéntes és örökös szolgájának nyilvánítja a családhoz végső-kig ragaszkodó lányt. Úgy érzem, a könyv legemlékezetesebb szereplője Nényu: míg az apa a regény nagyobb részében csak hiányával van jelen, az anya ábrázolása pedig a végletekig idealizált, ennek a különös, helyenként igen együgyűnek mutatkozó, erős és mégis gyengéd fiatal nőnek a rajza igazán plasztikusra sikerült.

A szertartás egyébként Mózes ötödik könyvének megfelelően úgy zajlik, hogy a lelkész, miközben a felesége a vonatkozó bibliai helyet olvassa fel, az ajtófélfánál egy árral átszűrja Nényu fülét. Több videó is fent van a YouTube-on, amelynek tartalma rokon a *Kitelepítésével*. Ilyen például az *On the Spot* stábjának – S. Takács Andrásnak és a kolozsvári születésű Cseke Eszternek – *Az ellenség gyermekei* című sorozatából a Visky Andrásról szóló rész, aztán az író hasonló című monodrámájából Surányi Z. András és Sivó Júlia által rendezett *Júlia* című film, illetve a *Két hét pihenő*, amely ugyancsak az utóbbi szerzőpáros portréfilmje a valóságos Nényuról. Elgondolkodtató, hogy az akkor már idős asszony elmondja: Visky Ferenc a valóságban természetesen nem szúrta át a fülét, csak a bibliai passzust olvasta fel. Azt, hogy a könyvben ezzel szemben megtörténik az ószövetségi aktus, túlzónak érzem, hiszen a lelkész ennyi erővel azt is megtilthatta volna a feleségének, hogy kétféle anyagból szótt ruhát hordjon, vagy hogy szombaton munkát végezzen.

Azt hiszem, éppen ezzel függ össze a könyvvel kapcsolatos legfőbb problémám. A regénynek három mottója van, az egyik Mészöly Miklóstól származik, a másik Kertész Imrétől, a harmadik Marilynne Robinsontól. Mészöly idézésének talán poétikai, Kertészének ezen túlmenően tematikus oka is lehet, Robinson kiemelése pedig alighanem annak is betudható, hogy amellet, hogy vallási gondolkodó, az úgynevezett *Gilead-tetralógia* szerzője is. A négy nagy-szerű regény cselekménye két amerikai lelkész családjának körében bonyolódik, három-négy generáción

átívelve, a könyvekben más-más elbeszélői nézőpontot érvényesítve, szemléletesebbnél szemléletesebben megrajzolt, finoman árnyalt, egyénített figurák egész sorával.

Ezzel szemben a *Kitelepítés* legfontosabb szereplőinek gesztusait valami szent statika hatja át, ami a szilárd karakterek és a megváltoztathatatlan körülmények együtteséből fakad: mint amikor a mindenén áthatoló golyó egy minden golyónak ellenálló falba ütközik. Az egyik szereplő „szentasszonynak” hívja az anyát, a gyerekek nevének egy idő után elmaradhatatlan része lesz a „testvér”, illetve „nővér” megnevezés – „István testvér”, „Máriamagdolna nővér” –, mintha megannyi kis szerzetesről volna szó. Az egyikükről megtudjuk, hogy szemüveges, a másiktól, hogy biceg, de ha nem volnának a borítón képek a családi archívumból, a testvérek olyan egyforma, koravén kis felnőtteknek hatnának, mint a nevezetes fátimai csoda három szigorú pillantású pásztorgyerek szemtanúja a beállított fényképeken. A gyerekek nagyon ritkán tűnnek igazi gyerekeknek, alig játszanak, többnyire okos dolgokat mondanak. Kimondottan üde színfolt, hogy amikor egy konspiratív pillanatban esküt tesznek, akkor felmerül, hogy ne egy negyvennyolcas emlékhelyen, hanem a Hollywoodban elhíresült Johnny Weissmüller szülőházánál kerüljön sor a szertartásra. És bár végül a Petőfi-emlék hely lesz a győztes, az egyik lány azért mégiscsak megereszt egy Tarzan-üvöltést.

„Az elbeszélői nézőpont elsődlegesen egy kisgyereké (a 2–7 éves Visky Andrásé), a perspektíva azonban gyakran kitágul, a visszatekintő fel-

nőtt tudásával gazdagodik. Mozgó, hullámzó tudatáramlás jön így létre” – írja Domján Edit a *Revizoron*. A perspektíva változását azonban nem mindenhol érzem egyértelmű nyereségnek. Az 555. rész így kezdődik: „Anyánk összeszedte minden erejét, fölhúzta magát az ablak párkányáig, távolodó gyermekeit nézte, nem érzett félelmet vagy kétségbeesést, eltökéltségüket látva hirtelen öröm költözött a szívébe, egyre messzebb jutottak, de tekintete még utolérte őket, ők négyen pedig megéreztek magukon a felkelő nap sugarától különböző, finomabb és gyöngédebb fénysugár érintését, tudták, hogy Anyánk tekintete az, Anyánk szeme fénye kaparászik a bal lapockájuk alatt, hamarosan a szívükig fog hatolni.” Előbb tehát az anya érzelmeibe látunk bele kívülről, majd arról értesülünk, hogy a gyerekek – akik között nincs ott az elbeszélő – megérik édesanyjuk pillantását a hátukon. Érzésem szerint ilyen gyorsan nem lehet csak úgy váltogatni a perspektívákat.

Visszatérve a főszereplők szinte minden gesztusát szinte minden pillanatban átszínező vallásosságra: ez helyenként túlságosan elegyengeti a felületeket, vagy egyneművé teszi a koloritot; ilyenkor csak a nagyon eleven színekkel megrajzolt olyan mellékszereplők adnak módot más tartalmak megjelenítésére, mint Nadia pilótaasszony, Maria Antonescu marsallné, Goma író, Balotă bölcsész, Marino tudós, Pătrascu pap, Pavel Făgăsan, született Saul vagy az az utálatos Marin pungás. A könyvet a szerző életművének csúcscsaként méltató Károlyi Csabával ellentétben már csak ezért sem érzem, hogy a Visky család története

a regényben „megemelkedik, valóságosabbá válik, mint ha ez a mű emlékirat vagy dokupróza lenne”.

Károlyi ugyanakkor éles szemmel veszi észre, hogy (míg „a drámák közül a *Júlia – Párbeszéd a szerelemről* szép kísérlet az anya történetének megírására”) Visky versei mögött „állandó hiányt érezkelhet az olvasó, valami bujkál a veretes mondatokban, és a titok néha felfénylik.” Mint írja, Visky három legutóbbi verseskötetében négy ilyen vers is van, de a sor bővíthető. A 2017-ben megjelent, *Nevezd csak szeretetnek* című kötet *Gerendák* című verse például a maga tömörségében is igen komplex képet mutat: „Apám megszállottsága ahogyan / A csonka, szélrágtá gerendákat / Gyűjtögette, vigyázva nehogy / Valaki tűzifának nézze és fölaprítsa / Őket. Mint aki arra vár, hogy valami / Messiás-féle gyermeke szülessen, / Pedig jó előre tudomására hozták, / Hogy meddő asszonnyal él együtt, / És bizony magtalan ő is, hiába / Sokasodik megállás nélkül.” De bizvást ide sorolható *A fogadás* is, amely egy lágerben játszódik, a címe pedig Jób történetére utal.

A könyv szerkezetével kapcsolatban a kritikákban felmerül a *Biblia* könyveinek beosztására való utalás. Mint Jánossy Lajos írja, „Visky a bibliai szerkezetet imitálva” ír, „mintegy versekre bontva és azokból felépítve prózáját”. Azt hiszem, ez kegyes tévedés: a könyv összesen negyvenkilenc, egyenként átlagosan nyolc-kilenc oldalas – zárójeles címmel ellátott – fejezetre oszlik, amelyek általában az oldal egyharmadánál valamivel hosszabb számított részekből állnak, amelyekből összesen nyolcszázhuszonkettő van. A *Biblia* fejezetei ezeknél a részek-

nél jóval hosszabbak, míg a versek (eredeti jelentésükben: sorok) sokkal rövidebbek. A magam részéről úgy érzem, hogy a szerkezet leginkább olyan képeslapokéra emlékeztet, amelyek egy városról készült különböző méretű, de önmagukban megálló kisebb képek mozaikjából állnak.

A fejezetek között vannak hagyományosnak tekinthető novellák, mint például egy balul elsült harcsofogsárról vagy a Nadia pilótaasszony és Antoine de Saint-Exupéry ismeretségéről szóló rész, de a kisbetűvel kezdődő és pont nélkül végződő, számított bekezdésekre való felosztást még ezek esetében is külsődlegesnek, máshol pedig egyenesen valami megoldatlanság elfedésének érzem. Károlyi nagyszerű megfigyelése, hogy legutóbbi verseskötetének hátsó borítóján Visky mintha a *Kitelepítést* ígérné meg: „Egyetlen könyvet ismerek behatóan, azaz mindennel együtt, ami és aki vagyok: a Bibliát. Szilánkos töredékek és nagy ívű elbeszélések, istentelen családtörténetek és sötét szerelmek: egy cenzúrázatlan, véres és boldog megváltástörténet dokumentuma, aminek már gyermekkoromban saját jogú szereplőjévé lettem. [...] Megnyitom, elolvasom, hangos szóval, a napi szakaszt. És írom, tovább, az egyetlen könyvet.” Úgy érzem, szerencsésebb lett volna, ha a számokkal való jelölés monotonijája helyett az író a *Biblia* könyveinek műfaji és tónusbeli változatosságát vette volna alapul. A *Kitelepítés* ugyan szerzőjének első regénye, de Visky tapasztalt költő és színpadi szerző: sajnálom, hogy e két terület felismeréseit, hovatovább formai megoldásait nem hasznosította jobban a könyv írása során. A kritikáknak az a visszatérő megfi-

gyelése, hogy a számozott bekezdések duktusa lírai, mindenesetre alig több, mint szóvirág.

Ami a cselekményt illeti: a halfogás leírása olvastán például rögtön sejthető, hogy a dolog rosszul fog elsülni, ahogy az anya egészen a „morgáig”, vagyis a hullaházig vezető súlyos betegségének sincs igazi drámai tétje, az olvasó ugyanis tudni véli, hogy végül az egész család számára véget ér a kitelepítés.

Aztán az édesapa is visszatér a börtönből, és emlékezetes – az íróval készült interjúk alapján úgy tűnik, a valóságos eseményeket követő – jelenetben találkozik a gyermekeivel: mindegyikkel külön-külön, egymás után. Ez a regény egyik leghosszabb fejezete, ami azért is feltűnő, mert az előző másfél tucat lényegesen rövidebb. A könyv azonban itt nem fejeződik be, alighanem idomtalan is volna, ha a szenvedéstörténet végül üdvtörténetbe átcsapva érne véget. A könyv végén egy némiképp esszéisztikus részlet (*Kié Erdély?*), egy fekete bőrű amerikai egyházi vendégről, illetve lányokról szóló novellisztikus epizód (*Sem zsidó, sem görög*) és a főhős katonáskodását felidéző fejezet áll (*Neuschloss*). Ezek a regény egészéhez képest kissé külön életet élnek, akár azt is lehetne mondani Máraival, hogy kilógnak belőle, mint a középkori képeken a szentek szájából az írásos szalag. De mégis szerencsésen lazítanak a könyv ontológiai présén, hogy aztán egy csavarral az utolsó mondatban kiderüljön, ez tulajdonképpen nem is igazi lazítás: „megtaláltam a helyemet, önmagamat végképp elveszítve.”

A könyv érdekes tematikus párbeszédet folytat az „istenfüggőség” kérdésében *A Márk-változat* Esterházyjával, de a kis számozott részek megformálásában van valami a *Harmonia caelestis* első felének egyes tételeiből, az *Egy nő* és *Oravec* 1972. szeptemberének megoldásaiból is. A legjobb az, amikor az író nem poénra építi fel a kis részt, hanem egyik-másik mondatnyi bekezdés úgy ér véget, mint amikor egy labdából fokozatosan elfogy a pattogás.

A fogoly, definíció szerint, rab. „Hogyan lehetséges akkor, hogy ő a legszabadabb?” – teszi fel a nagy kérdést Károlyi Csaba. Szerintem sehogy. A regény utolsó oldalai vissza is vonják ezt az opciót, amely aligha áll meg az olyan, ugyancsak lágertapasztatatokkal dolgozó könyvek fényében, mint például a *Sors-talanság* vagy Jichak Katzenelsontól az *Ének a kiirtott zsidó népről*, ahogy azt sem hiszem, hogy amit ezekben a hónapokban az orosz megszállók által foglyul ejtett ukránok éreznek, az akár csak hasonlítana is a szabadsághoz. Az az érzésem, hogy ez csupán szép játék a szavakkal. Alighanem arról van szó inkább, amit Rilke így fogalmazott meg: „Wer spricht von Siegen? Überstehn ist alles” – Jékely szavaival: „Győzést ki említ? Minden csak kitartás.”

Visky András: Kitelepítés. Budapest, 2022, Jelenkor. 342 oldal, 4599 forint.

Derékszeg

A Vígyszínház Shakespeare-bemutatóján a színpadon kétoldalt félbe maradt fémhidak indulnak, közöttük szerény tribün áll, amelyre felültettek 16 nézőt. Az előadás kezdéseként füstben és rideg színes fényekben vonul be a maszkos se-reglet. Baljóslatú karneválnak hat. Van, akinek Sikoly-maszkját apáca-fityula szegélyezi, más talán Trump arcával képviseli Amerikát. Mintha indián totemoszlopnak is öltözött volna valaki. Majd színre lép Kőszegi Ákos bíborba' bársonyba', megáll középen. Kisvártatva érkezik mellé egy másik Kőszegi Ákos, ugyanolyan. A tizennegyedik sorban ülve majdnem beesik a szemem a tizenharmadik sorba, annyira bámulok, hogy ezt hogy... Másodpercekbe telik észlelnem, hogy hasonló alkatú férfi az ott, ugyanolyan jelmezben, utánozva a színész tartását, Kőszegi-gumimaszkkal a fején. Ennél ütősebb előadáskezdéssel nem volt dolgom ebben a szezonban.

A két, azonos külsejű szereplőből talán arra következhetnénk, hogy a *Tévedések vígjátékát* tűzték műsorra a Szent István körúton. De nem, hanem a *Szeget szeggelt*, amelyben Bécs – írhatnám úgy is: „Bécs”, mert Shakespeare-nek igazán mindegy a helyszín – Hercege (Kőszegi Ákos) elhagyja a várost. Helyetteséül Angelót (Stohl András) jelölte ki, aki elhivatott arccal odaül a Herceg backgammon mintájú, világító tetejű íróasztala mögé, majd a legteljesebb szigorral csap le a paráználkodókra. Van ugyanis Bécsünknek egy ide-

vágó törvénye, de hogy mikor és kik ellen élesítik, az vezetői döntés kérdése. Míg az elszánt Angelo maga is bűnbe esik, a Herceg szerzetesi álruhában kavar a városban, s gátlástalan cselszövésével növeli a törvénye által sújtottak számát és szenvedéseik mértékét. Végezetül elrendez mindent, s szerez magának feleségül egy abuzált zárdaszüzet, aki egyáltalán nem szeretne férjhez menni hozzá. Bizarr, hajmeresztő vígjáték, amely elmond egyet és mást a hatalom természetéről. A szerző érdekes, tapogatózó kísérlete ez az új király, I. Jakab becses tetszésének elnyerésére 1603-ban.

A második Kőszegi Ákos megjelenését egyébként az indokolja az előadásban, hogy a Herceg kerüli a nyilvánosságot. *Szeretem a népet, / de nem szeretem magam mutogatni: / hasznos, de nekem mégse élvezet / az éljenzés, a taps, az üdvivalgás, / és énszerintem nem bölcs, aki ebben / sütkérezik* – mondja az ország vezetője Nádasdy Ádám fordításában. (I. Jakab szintén olyan uralkodó volt, aki nem szívesen szerepelt.) Ebből következhet az állás és az államkincstári fizetés egy dublórnek, aki a fémhídon *leereszkedően* integet a jónépnek, amellyel az a gond, hogy rossz. Megromlott ugyanis a közmorál az utóbbi egy-két évtizedben. Valószínűleg meg sem állapítható, hogy hol kezdte a hal, de már fejétől a farkáig oda-vissza bűzlik.

Rudolf Péter rendezésében eleve-nedik meg a szexuálkriminológiai esetnek is beillő, sajátos rémdráma.

A színházigazgató a nyilatkozataiban több motivációt is említett. Egyrészt szeretne volna Globe Színház-féle térbe helyezni a darabot. Ez legfeljebb jelzésszerűen sikerülhetett, mert mi, a húszsornyi zsöllye aligha egészítjük ki körré a színpadon elkezdett íves tribünt. (Maga a játék sem igazán számol a felültetett nézőkkel, ezt mi sem bizonyítja kellemetlenebbül, mint hogy a premieren ők a tapsra kijövő szereplők hátsó felét látták.) Másrészt a budapesti Bosch-kiállítás festményei inspirálták a rendező elképzeléseit a jelmezokről. Ezt magamtól nem találtam volna ki, de elfogadom. Harmadrészt fontosnak tartotta Rudolf Péter feltenni a kérdést, hogy miért pont ezen a napon adja át a hatalmat a bécsi Herceg. A válasza az, hogy az uralkodónak születésnapja van épp, ami számvetéssel jár és jelmezes bulival. Meglehet. Ám sokkal fontosabb és izgalmasabb kérdésnek tetszik, hogy miért Angelóra ruházza a hatalmat. Éppenséggel e tekintetben lehetne olvasata egy *Szeget szeggel*-előadásnak. (Zárójelben jegyzem meg, hogy ősszel volt szerencsém látni ezt a darabot a chicagói Shakespeare Színházban is, ahol maga a játszóhely valóban a Globe Színház mintájára épült fel. Ott egy kubai származású amerikai rendező az ötvenes évek Havannájába helyezte a történetet, amelynek végén a börtönből kiszabadulók eltörölték az amerikai „bécsi” Herceg és Helytartója uralmát. A chicagói bemutatót egy most fogva tartott, kubai ellenzéki költőnek dedikálták.)

A Hercegnek van egy megbízható, bölcs, idős embere, Escalus. De nem őt kéri fel a helyettesítésre. Pedig kézenfekvő lenne, főleg a Vígszín-

házban, ahol Seress Zoltán Escalusa rokonszenves, megfontolt, tisztességes embernek látszik. Talán éppen azért nem ő az uralkodó választottja, mert veszélyes maga mellé emelni egy tiszta, feddhetetlen riválist. Így hát a Herceg Angelót szemelte ki az uralkodásra, akiről pedig tudja, hogy esett már folt a becsületén, amikor faképnél hagyta hozományát vesztett menyasszonyát, Mariannt (Balázsovits Edit). Kőszegi Ákos Hercegeről hamar megtudjuk, hogy megéri a pénzét. Távozván Bécsből kolostorba siet, ahol szerzetes barátja (Borbiczki Ferenc) rögtön egy prostit penderít elé, ám ő most elhárítja a vendéglátói szívességet. Kölcsönkérni jött a szerzetes csuháját, hogy abban settenkedjen vissza a városba, kilesni az eseményeket. Mi a szándéka vajon? Lehetnek politikai céljai Angelo kinevezésével. Hozott ugyanis egy népszerűtlen döntést az alvó törvényei felébresztéséről. A végrehajtást és annak felelősségét áthárítja másra. (Láttunk már ilyet.) Arra is bázírozhat, hogy ha Angelo belebukik az intézkedésbe, akkor elviszi a balhét, ő maga pedig visszamehet nemzetmentőnek. S amit szívesen hangoztat: ily módon próbálja ki emberét, hogy vajon miként hat rá a hatalom.

Nos, Stohl András Angelóként kétsoros bársonyöltönyben és garbóban vagy éppen sportöltözékben, testőr kíséretében testedzve is szigorú, tekintélyes alak. (Kicsit emlékeztet a nyolc évvel ezelőtti Marcus Antoniusára ugyanitt.) Ám a halálra ítélt bátyjának kegyelmet kérő Izabella (Márkus Luca) felforralja a férfi vérét, s innentől kezdve, mint arra a színész játéka utal, egy merő erekcióban vergődik át a történeten.

Javára írhatjuk, hogy a cinikusnak tűnő Kőszegi-Herceggel ellentétben őt mélyen megrendíti saját gyarlósága, s láthatóan gyötrődik, amikor épp nem avval van elfoglalva, hogy Izabellát az íróasztalra nyomja, bugyiját lerántsa, s rávesse magát. Shakespeare talán nem egészen így képzelte, de a Vígszínházban Izabella szüzességét csak a korai magömlés menti meg. Izabella ez után az attak után látogat a börtönbe a bátyjához (Wunderlich József). Nem meglepő, ha csöppet sem fogékony a testvére könyörgésére, hogy engedje át a testét a helytartónak.

Be kell látnunk, hogy ennek a sötéten szeles darabnak a főszerepei elég elnagyoltnak mondhatók. Ugyanakkor hőseink nem közönséges drámai események résztvevői. Ez azt a terhet rója a színházi alkotókra, hogy megfelejtsék a karakterek titkát, s ennek mentén ábrázoljanak koherens személyiségeket. A vígszínházi előadás ennél kevesebbel is beérni látszik. Inkább csak a szövegekre, legfeljebb a helyzetekre vagy egy-egy érzelem demonstratívabb megjelenítésére adnak megoldást a színészek. Belső tartalmak, mélységek nem sejlenek fel, szerepívek is csak alig. Tulajdonképpen az alapteljesítmény sem kifogástalan, mert például Kőszegi Ákos szövegmondását az jellemzi, hogy a mondatai vége elvész; vagy hallani, vagy érteni nem lehet. Az előadás gördülékenyen, modern látványosságként halad előre. Mindenki a felszínen marad. A

legtöbbször korrekten elvégzik ugyanazt a munkát, amit máskor is rájuk szoktak bízni: például Fesztbaum Béla az összevissza beszélő komikus figura Könyök szerepében. (Itt valósággal sziporkázik a fordító Nádasy Ádám.) Könyök polgárőr, vagyis afféle maszek rendőr. A rendőrautóból csak a szirénája van meg, és a mackónadrágja arra utal, hogy nemrég jött vissza a home office-ből. A figyelemre méltó Kövesi Zsombort említeném még az életveg, csillámló ruhás bécsi fiútársaságból, aki beszédmódja alapján kisebbségi kisgazembert játszik Keféné bordélyházában, kerítő szerepkörben.

Mivel Rudolf Péter rendező mai közeget teremtett a *Szeget szeggel* köré, világos, hogy a máról kíván beszélni a mának. A színpad hátuljára olykor rávetítik a teli nézőtér jelen idejű képét. Igénybe vesznek vendégszövegeket, betoldást – a vígszínházi textust a rendező és Hársing Hilda jegyzi –, s bizonyos mondatokra külön is felhívják a figyelmet a nézőtér falilámpáinak fel-felkapcsolásával. Az előadás Shakespeare-t okulásul intézi mindenkihez. Ez körülbelül abban merül ki, hogy hol odamondanak kicsit, hol ide. Osszuk be magunknak.

Szeget szeggel. A Vígszínház előadása. Szereplők: **Kőszegi Ákos, Stohl András, Márkus Luca, Seress Zoltán, Balázsovits Edit, Fesztbaum Béla, Ötvös András.** Díszlet: **Khell Csörsz.** Jelmez: **Füzér Anni.** Rendező: **Rudolf Péter.**

A tragikus Schubert

Sokszor, sokak által megfogalmazott nézet: a zeneszerzői jelentőség egyik legfontosabb ismérve nem a mester-ségbeli tudás, nem az invenció, de még csak nem is az ízlés, az újítás képessége, a gondolatok mélysége, a „mondanivaló” vagy netán a sokoldalúság. Ez mind szép, jó és fontos, de van a kártyalapok között olyan, amely az említettekkel ellentétben mindent üt – és ez nem egyéb, mint a felismerhető, mindenki másétól különböző *saját hang*. Ez az, ami az esetek többségében megfoghatatlan, szakmai terminus technicusokkal legtöbbször nem magyarázható, mégis mindenki hallja, aki nincs beoltva zene ellen. Ez az, ami egyértelműen jelzi, hogy aki hozzánk szól, nem pusztán ügyes mesterember, nem csupán jó művész, hanem Valaki, nagy v-vel, jellel a homlokán, titkok tudója.

Mindez persze nagyon igazságtalan, mert valakivé, titkok tudójává nem lehet szorgalmas, lelkiismeretes munkával fejlődni: a valakiság nem tanulható. Titkok tudójává nem lesz a művész: a titkot láthatatlan kezek már a kezdet kezdetén berakták a pólyájába. Persze a valaki is elkallódhat, mint oly sokan mások, ha nem gyúrja-kalapálja önmagát az évek során, de a valakiság úgy van kitalálva, hogy a személyiségben legtöbbször benne rejlik az erő, az akarás, az önformálás szándéka-képessége is.

Tehát a *conditio sine qua non* a saját hang. A képzeletbeli zenei arc-felismerő program ennek alapján

mondja meg, hogy akinek a művét éppen hallgatjuk, Schumann, Debussy, Mahler vagy Stravinsky. Persze az is fontos, hogy a jelentős zeneszerzőnek nemcsak a megszólalásmód mint személyiségjegy tartozik fontos kincsei közé, de az is, hogy az *egy hang* mellett (vagy azon belül) *sok hangja* is van: tónusok, megszólalásmódok az érzelmek, indulatok, lelkiállapotok, hangulatok különféle skálafokainak intonálásához. Vagyis fontos, hogy a komponistának legyen saját hangja, viszont ne legyen egy hangú – mert az egyhangú.

Itt van például Schubert. Van saját hangja? De még mennyire! Összetevszethetetlen. De vannak-e hangjai, van-e *sok* hangja? Akad talán olyan elvetemült, aki megvádolná azzal, hogy nincs, merthogy folyton szomorkodik szegény, mereng, nosztalgiazik, a távolba vágyódik, hazavágyódik, a mennyekbe vágyódik, néha mindhárom egyszerre – szóval vágyak gyötrik, el innen, mindig csak el, otthonos az otthontalanságban. A zenetörténész persze szépen, tanárossan megmagyarázza, hogy mindez azért van, mert Schubert korszakhatáron élt és komponált: a bécsi klasszika és a romantika közti széles sávban. Valahonnan készült kilépni, valahová készült belépni, de még egyik lépés sem történt meg teljesen. Ott állt egész monumentálisan rövidke élete során egy küszöbön, harmincegy éven át toporgott ott (fázott is: *Winterreise*), és zenéjének ez adott oly sokszor sajátos feszültséget, kétértelműséget, különös belső

erőteret. Mármost nem a fázás, hanem a köztesség. A köztesség egyéb értelemben is jellemezte: földi lény volt – alacsony, kövérkés, szemüveges, szifiliszes –, de nem a földön járt, zenéje többször transzcendens, mint ahányszor nem az.

Persze aki jól ismeri Schubertet, tudja: az egy saját hangon belül van sokféle hangja a lelkiállapotok összes fajtájára, végtére is nem véletlenül a legnagyobbak egyike. Tud derűs lenni, határozott, harcias, tud táncolni, indulóra menetelni, zsebre dugott kézzel füttyörészni, tréfálkozni, barátokat kedélyesen hátba veregetni, mezőn hanyatt fekvé az égen úszó felhőket bámulni, ez mind benne van a zenéjében – és igen: tragikus művei is vannak, a tragikum sokféle árnyalatával.

Vásáry Tamás és a *Rádiózene-kar* Schubert-sorozatának első estje október végén a derűs-energikus Schubertet állította a figyelem középpontjába az 1., a 3. és az 5. *szimfónia* megszólaltatásával. A három kiválasztott mű nemcsak abban a tulajdonságban osztozik, hogy egyik sem különösebben népszerű (kivált az 1. és a 3. *szimfónia* nem az), holt valamennyi megérdemelné, hanem abban is, hogy mindegyik telt hangzású, feszes ritmikájú, kedvet-életörömet árasztó alkotás, sok dúr harmóniával, lendületes fokozásokkal, diadalmas tetőpontokkal. Figyelemre méltón koncepciózus műsortervezéssel villantotta fel ezután december elején az érem másik oldalát a ciklus második estje: ezen kétharmad-egyharmad arányban a tragikum került túlsúlyba. Először az életigenlés jegyében hangzott fel a *Rosamunde-nyitány* (1823), ezt követően azonban a 4. (*Tragikus*) *szim-*

fónia (1816), majd a szünet után a második részt kitöltő 8. (*Befejezetlen*) *szimfónia* (1822) a schuberti tragikumot képviselte, mégpedig annak két egymástól merőben eltérő árnyalatát.

A *Rosamunde-nyitány* lassú bevezetésében a zenehallgató szép oboa- és fuvolaszólóra figyelhetett fel, tettsett a karcsú hegedűhang, feltűnt a líraiság iránti fogékonyság, a mű alapvetően melodikus fogantatását szolgálta az éneklő dallamformálás, ugyanakkor az érzékletes hangsúlyok már ebben a formaszakaszban is energikus mozzanatokat csempésztek az előadásba. A nyitány gyors főszakaszában Vásáry vezénylése a lendületre és a kitáruló szimfonikus hangzásra helyezte a nyomatékot, a tolmácsolásban jelentős szerepet kapott a tételben oly fontos daktilikus ritmika egyszerre feszes és rugalmas jellege. Amikor a gyors részben lírai dallamokhoz értünk, az előadásban ismét uralkodóvá vált a szélesen kibontott dallamok vokális karaktere. A nyitány megszólaltatásának fontos erénye volt a befejezésben megszülető jellegzetes ujjongó hang is, amely a mű végkifejletének szinte védjegye.

A koncert igazi érdekességét azonban kétségkívül a két egymás mellé helyezett tragikus szimfónia, egyazon kifejezőmód kétféle árnyalata, kétféle megjelenési formája jelentette – illetve az a határozottság, amellyel az előadásmód ezt a különbséget kidomborította. A 4. *szimfónia* megszólaltatása a muzsikálás lendületével, sötét tónusával, ritmikai feszességével érzékeltette, hogy az a tragikum, amelynek Schubert ebben a kompozíciójában hangot ad, az 1770-es évekbeli *Sturm und Drang*

művek zaklatottságának kései rokona. Ebben a 19 évesen, 1816-ban megalkotott művében tehát a zeneszerző egy hajdani preromantikus zenei mozgalomhoz csatolt vissza – de közel fél évszázaddal később. Némi iróniával tehát „poszt-preromantikus” megszólalás módnak nevezhetnénk a *4. szimfónia* tragikumát. Tovább bonyolítja a képletet (s az előadás ezt is egyértelművé tette), hogy Schubert – aki Beethovenel egy városban lakott, zenéjét csodálta, őt magát pedig példaképeként tisztelte – ebben a saját maga által *Tragikusnak* keresztelt szimfóniában a küzdelemmel kivívott derűt, a megharcolt győzelmet is ábrázolni kívánta, s ez egy jellegzetesen beethoveni dramaturgia ismertetőjegye. Miben nyilvánul meg ez a törekvés? Abban, hogy a tragikus hangvétel dacára, a sötét tónusok és a drámaiság ellenpontjaként egy *moll* hangnemű szimfónia valamennyi tétele fényes *dúrban* fejeződik be, és a mű zengő-erőtéljes megszólalásai nemegyszer kifejezetten diadalmasak. Kétarcú (előre és visszatekintő) romantika, kétarcú tragikum.

A másik schuberti tragikus hang, amely a szünet után az 1822-es keltezésű *8., h-moll (Befejezetlen) szimfóniában* szólalt meg, már igazi romantikus tónus, visszatekintés nélkül csakis előre mutatva, a 19. század uralkodó stílusa felé. A tolmácsolás is ezt nyomatékosította, a kéttételes mű fájdalomával, sötét színeivel, gesztusainak súlyával. A nyitótételben Vásáry Tamás értel-

mezése több kettősséget is feltárt. Egyrészt engedte hatni a dráma és a líra, a tragikum és a nosztalgikus-fájdalmas elvágódás váltakozását. Másrészt hasonló módon érvényre juttatta a feszes ritmus és a legato dallamosság egymást váltó megjelenésében megbúvó ellentétet. Végül ugyanilyen kontraszt lehetőségét fedezte fel a karmesteri értelmezés és vele együtt a zenekar játéka a nagy hangerejű szimfonikus szakaszok és az olykor kamarazeneszerű lágypianók váltakozásában. Az ilyenformán mindvégig kettősségekre épülő dramaturgiájú nyitótétel után az *Andante con moto* második tételben dalolás és menetelés uralta a zenekar játékát. A tolmácsolás nagy és erős dinamikai kontrasztjai élénken romantikus hatást keltettek, a tétel érzelemvilágának szélsőségeire mutatva rá. És persze nem feledkezhet meg a beszámoló a tétel transzcendens hangulatáról sem, amelyet Vásáry instrukciói nyomán a mindvégig magas színvonalon játszó Rádiózenekar játéka híven megidézett. Hasonlóan fontos eleme volt a megszólaltatásnak a modulációkat, hangnemi kitérőket érzékenyen hangsúlyozó előadásmód.

Liget a Blahán

November derekán adták át Budapest 2022. évi építészeti díját; s ahogy az ilyenkor szokás, a FUGA nagytermében kiállítást is rendeztek az elismerésre pályázók anyagából. Innen tudható, hogy a nyertes nem a nagy esélyesek közül került ki. Amilyen a hovatovább az egész világon ismert és méltán elismert Magyar Zene Háza, netán a látványos rekonstrukción átesett Operaház vagy a Postapalota. A kitüntetést a nagy volumenű és közérdeklődésre számot tartó beruházásokkal szemben kivételesen egy közönséges és nem is túl nagy, mindössze egyhektáros kert kapta. Egészen pontosan: egy mesterséges tavacska partján az a házikószerű bisztróépület, amely még csak nincs is frekventált helyen. Az együttes az Árpád híd pesti lejárójának déli szektorában, magyarán a Vizafogón található, paneles lakóházak között, szépen körbe kerítve és mindenféle praktikus dologgal felszerelve. Építésze Nagy Csaba és Pólus Károly, a számos nagy volumenű munkát (élén a Párisi Udvarral) jegyző Archikon iroda két vezető munkatársa.

Felvezetésnek ennyi talán elég is lesz; mert akármilyen rokonszenves ez a könnyed fém-fa konstrukció, most nem a két építészét és nem is a kerttervező párost (Hómann János, Pécsi Máté) méltatnám. A gesztus – a kert jelentőségének felismerése – érdemel elsősorban figyelmet, amely szerencsére már nem egyedülálló. Ennek a kortárs építészetben és építészeti gondolkodásban hovatovább

a jövő létkérdésének tekinthető zöld fordulatnak a jegyében újult meg ugyanis a Blaha Lujza tér, amelyet másfél éves átalakítását követően, december elején vehetett ismét birtokba az itt naponta megforduló kétszázezer ember.

Szükségszerű szemléletváltásról van szó természetesen. Ezt mi sem jelzi jobban, mint hogy már a főváros előző vezetése tervbe vette megújuló környezetéhez egyre inkább méltatlan, hovatovább Budapest szégyenfoltjaként ható elhanyagolt állapotának felszámolását. Már 2010-ben megnyílt ugyanis mögötte rendszer-váltástól másfél évtizeden át üresen álló egykori sajtószékház helyén a Marriott-lánchoz tartozó Courtyard luxushotel; a térre néző alsó két szintjén korszerű bevásárlóközponttal. Esztétikailag nem értékesebb ugyan, mint Lux Lászlónak a Major Máté közreműködésével a háború után készült és modernistának mondott elődje, oldalán a már majdnem szocreál domborművel. A szállót eredetileg Kertész András Tibor tervezte volna, aki sajnos a beruházó vállalhatatlan módosítási igényei miatt visszaadta a megbízást. Utódaként a dr. Fekete Lajos–Fazekas Artúr-páros nyilván nem volt ilyen aggályos; alighanem ez az attitűd is részes lehet unalmas homlokzatainkban, amelyek egyhangú osztásrendjét a fővárosi tervtanácson további érlelésre ajánlották. A korrekt épület így lett minőségi kőburkolatával műszakilag igényes kortársi munka; noha gyönyörködni nem fogunk benne, a tér

semleges háttereként zavartalanul szolgál majd a most még rekonstrukció alatt álló Corvin Áruházzal egyetemben. Elvégre nem igazi térről van szó, valójában egy foghíj birtokba vételéről beszélünk. Hajdanán, egészen pontosan 1875-től a teátrumairól nevezetes bécsi cég, a Fellner und Helmer tervezte Népszínház eklektikus tömbje állt itt; 1908 és 1965 között a Nemzeti Színház lakta, amikor a metróépítés esetleg káros következményeitől tartva, illetve arra hivatkozva lebontották. Ekként keletkezett ez a fák és az itt parkoló autók ellenére üres vagy inkább kietlen telek, amelyhez közel hét évtizeden át néhány utcabútort leszámítva hozzá sem nyúltak.

A mostani átalakítás előzményei még a 2017-es év nyarára nyúlnak vissza, amikor Tarlós István helyettesei a tér (és környékének) megújítására egy közel kétmilliárd költséggel járó javaslatot terjesztettek a Fővárosi Közgyűlés plénuma elé. A vázlatos tudósításokból úgy sejtem: komplex elképzelés lehetett, amely a Blaha rehabilitációját a Rákóczi út forgalomcsillapításával kívánta összekapcsolni. Rokonszenves módon az autóforgalommal szemben a tömegközlekedés fejlesztését és ezzel párhuzamosan a gyalogos közlekedés megkönnyítését szorgalmazta, s nem csupán a Blahán, hanem a Keleti pályaudvar felé az Osvát, a másik irányban a Szentkirályi utcáig. Még kevésbé tudom azt megítélni, milyen realitása volt a koncepció megvalósításának. A közvilágítás, a szökőkút és az aluljáró korszerűsítése, a forgalomtechnikai felülvizsgálat mellett a tervezet mintegy ötszáz négyzetméternyi zöldfelület, jelentős méretű járda, illetve útburkolat renoválá-

sával számolt. A téren működő parkolót megszüntette, az intézmények előtti szervizutat azonban meghagyta volna; a munkálatok megkezdését pedig 2018 végére, befejezését egy évvel későbbre ígerte. Az alighanem propagandisztikus okokból rövidre szabott határidők optimistának bizonyultak, az őszi önkormányzati választások eredményeképp ugyanis a városházán átrendeződték a politikai erőviszonyok. Minthogy a projektet az új vezetés nem kevésbé fontosnak ítélte, némi irányváltással a munka folytatódhatott. Így került sor 2019 tavaszán a Fővárosi Tervező Vállalat és az UVATERV munkatársai által készített látványtervek bemutatására. A talán leghangsúlyosabb változás a korábbiakhoz képest a zöldfelület duplájára növelése (ötszázról ezer négyzetméterre), valamint az erőteljes fásítás: valóságos kiserdő települt a térre; a Rákóczi út tengelyében pedig – amolyan elválasztó szigetként – fasort kaptunk. A BKK korábbi vezetője, Vitézy Dávid (akkor már mint a Közlekedési Múzeum főigazgatója) ekkor pártfogolón azt nyilatkozta róla, hogy a „Blaha Lujza térre [valóban] ráfér egy átfogó felújítás”, a NER köreivel jó kapcsolatokat ápoló szakemberként ugyanakkor a kritikai észrevételeit sem rejtette véka alá. Főként az útpálya közepére képzelt fasor gondolatát bírálta; szerinte az akadályozná a Rákóczi úti villamos majdani megépítését. Azt is felvetette: úgy lenne célszerű a teret átépíteni, hogy a ma még a Népszínház utcai villamos-végállomás vágányait meghosszabbítva és a Blahán átvezetve lehessen az oda érkező járatokat a hálózatba kapcsolni. S bár a felvetődött szempontok és a rendelkezésre

álló költségkeret figyelembevételével megkezdődhetett a tényleges tervezés, a kivitelezés magán a Blaha Lujza téren csak két évvel később – 2021 nyarán – indult meg.

A digitális térben nem találtam információt arról, hogy a késelemben milyen szerepe volt a járválynak, illetve a kormányzat és a városvezetés nem feltétlenül harmonikus (olykor éppenséggel kritikus) viszonyának. Továbbá – egyiktől sem függetlenül – a város költségvetését nehéz helyzetbe hozó, Budapestre rótt egyoldalú kötelezettségeknek. Az bizonyos, hogy nem kis részben a fentiekből adódóan az aluljáró átfogó rendbetételéről le kellett mondani; holott de jó volna – bár kisebb léptékben – Budapesten is olyan kávéházi milióval (finom ilatokkal és hangulatos enteriőrrel) találkozni, mint amilyen Bécsben fogadja a föld alatt átkelőt az Operánál. A pénzből a legfontosabbra, a rendszeres beázások megszüntetése érdekében a szigetelés (a felső földém) rendbe tételére futotta; ezzel kezdődtek a munkálatok. A Rákóczi útra tervezett fasor és a dinamikus pavilonként elképzelt új buszmegálló egyelőre ugyancsak lekerült a napirendről, már csak azért is, mivel az autópályás forgalom csillapítása átfogó rendezést kíván; helyben, azaz a Rákóczi út egyetlen rövid szakaszának átalakításával aligha lesz megoldható. Az akadálymentes átkelés azonban a három új zebrával megvalósult; a Somogyi Béla utcába befordulva maga a tér is megnőtt. Immár közel kilencven fa – kétharmadában növendék – várja a tavaszt; csaknem felével több, mint amennyi a korábbi javaslatokban szerepelt. Szintén a jó időre várha-

tó a második szökőkút, a gombafejű régi modernizálva már kint van, noha a mínuszok miatt most még merő dekoráció. Ugyancsak díszek a jókora virágágyások (szakszerűen kazetták) széles kőperemén a mini bronzreliefek, amelyek hajdani színészikonok, nevezetes szerepeikben; Plank Antal mintázta meg őket. A hajdnavolt színházra inkább Búza Barna feliratos sztéléje hívja fel a figyelmet; aki nem siet a dolgára, annak meg az egykori épület alaprajzának kontúrja tűnik fel a lábunk alatt. Ahogy olvasom, azért (is) kaptak bordós pácolást a székek és asztalok, hogy szinte zsöllyében érezzük magunkat. Jómagam tárgyilagosabban fogalmaznék: ha valóban kizöldül ez a miniliget, jól fognak mutatni és jó érzés lesz bennük randevúra várakozva szemlélődni vagy egyszerűen csak egyet szusszanni. S ha már a személyes benyomásoknál tartunk: az igazi trouvaille szerintem nem látható. Ez az úgynevezett Stockholm-rendszer, aminek az a lényege, hogy a burkolat alatt nincs cement. Így folyamatosan kap csapadékot a nyolcvan centiméter vastagságban összefüggő talajréteg, ahol a gyökerek szabadon fejlődhetnek és akár össze is kapaszkodhatnak. A már 2021-ben kezdődött infláció mellett ennek a nálunk még új technológiának is része lehetett abban, hogy a beruházás végösszege az előzetes kalkulációkat meghaladva túllépte a három és fél milliárdot. Igaz, az eljárással másfelől spórolunk: a felesleges víz elvezetéséről nem kell gondoskodni, mivel az akadálytalanul leszivárog földbe. Már ha hitelesen tolmácsolom a legilletékesebb, Bardóczi Sándor főtájépítési magyarázatait.

Ez a tisztség egyidős az idén jubileumát ünneplő fővárossal: csak százötven éve még főkertésznek mondták és személy szerint Fuchs Emilnek hívták. Korábban Pesten töltötte be ugyanezt a hivatalt; tevékenységéhez kötődött a Városliget megújító fenntartása mellett az Erzsébet, az Almássy és a Rákóczi tér kialakítása, hogy csak a Blahához közeliekkel példálózzunk. Később a pozícióból egyszerűen csak kertészeti igazgató lett, egészen 1949-ig, amikor a funkciót feleslegesnek ítélték és megszüntették. Holott utolsóként az a Jancsó Vilmos töltötte be a tiszteket, aki döntő szerepet játszott a felszabadulást követően Budapest közparkjainak helyreállításában; később a BUVÁTI zöldterületi osztályát vezette. Pályája elején, a főváros parkjainak korszerűsítésén munkálkodva már a negyvenes években azt panaszolta, hogy „[s]zázezrek élnek itt bérkaszárnnyák köréngetegében, a lakosság nagy hányada csak »kirándulás« útján jöhet kapcsolatba a természettel [...] A meglévő Klauzál, Almássy és Hunyadi téri kertekhez hasonló vagy még kisebb játszótéres kertek száma elenyészően kevés.” Lehangelő látteleletét követően pedig a teendőket ekképp prognosztizálta: „Az elv a megelőző évtizedek fordítottja: távolodás a zsúfolt várostól, fokozatos visszatérés a természethez” – fejtegette a *Magyar Építőművészet*-ben, mivel a foghíjak parkosítása révén „[e]gy kis pázsitfolttal mindjárt barátságosabbá válik a városrész képe”.

Hiába érvelt azonban meggyőzően, ennek az ellenkezője a ma általános hazai gyakorlat: az értékes telkek busás hasznot hozó totális beépítése. Részben bontások nyomán, döntően foghíjak felszámolásával, aminek

legegyértelműbb jele a budai várnegyed elpusztult palotáinak rendületlenül folyó újraterelítése. Az egész világot sújtó ökológiai krízis ellenére zöldberuházás egyáltalán nem vagy csak a legritkább esetben kíséri az építkezéseket. Hozzájuk képest még a Kádár kori lakótelepek is oázisnak minősülnek a házak közötti tágas füves térségekkel. Kivételes a Millenáris példás rendbetétele. Mindazonáltal nem egyszerűen értetlenség a reakció a budapesti városvezetésnek a fentiekől alapvetően más irányú azon igyekezetére, hogy legyen minél több gondozott közkert és park. Egy lakosra nálunk most hat négyzetméter jut, az optimális kilenc lenne; s a cél az, hogy ne csak óvjuk, hanem gyarapítsuk is a fákat. A program képviselőjében Bardóczi Sándort a kormányajtóban durva támadások érik. „De ki is valójában Budapest főtájépítésze” – kérdezi a *Magyar Nemzet* 2021. májusi 24-i szalagcíme, s a leadben meg is adja rá a személyeskedő választ: „úgy ért mindenhez is, hogy valódi tudományos munkásságára alig találni bizonyítékot”. A lejárató kampány – amit akár agymosásnak is mondhatunk – a KESMA lapjainak mozgósításával a Vadvirágos Budapest kísérlet elutasításában kulminált. Olyan lakossági panaszok publikálásával és azokon való felszínes ironizálással, miszerint a szóban forgó közterületeken nem nyírják a fűvet. Holott a méhlegelőnek nevezett helyeken táblák és Bardóczinak a Facebookon közzétett blogbejegyzései egyértelmű magyarázattal szolgálnak arra, hogy nem a méhészeknek kívánnak kedvezni, hanem a kemikáliák miatt egész Európában vesztesen ritkuló beporzók számát szeretnék szaporítani. Természetesen itt is kaszál-

nak, csak ritkábban és a pollenképzés időpontjában, hogy gátat vessenek a parlagfű terjedésének. A klímaváltozás körülményei között hosszabb távon ugyanis kizárólag a természet önkorrekciója jelent megoldást az élet körfogásának helyreállítására. Nem lennék meglepve, ha a Blaha kapcsán a még téli álmát alvó ligetet szintén érné hasonló becsmélő kritika. Márpedig ez a projekt is józan szakmai megfontolás alapján valósult

meg. Nem lévén kertészmérnök, magam sem tudtam, közreadom tehát, hogy bizonyos törzskörméret alatt és fölött a fák átültetve sokkot kapnak; elpusztulnak vagy nem fognak rendszeresen fejlődni.

A felújított Blaha Lujza tér. Terv: Lépték-Terv Tájépítész Iroda. Generáltervező: a „Közlekedés” Főváros Tervező Iroda és az UVATERV Út- és Vasúttervező Zrt. konzorciuma. Kivitelező: STR Mély- és Magasépítő Kft.

Karafiáth Orsolya

Magyar cirkusz

126

A nemzeti hírközlési hatóság egykori elnöke, Rozgonyi Krisztina a *Kreativon* nemrég arról beszélt, milyen erő rejlik a manipulációban. Mindannyian azt gondoljuk magunkról, hogy minket nem lehet megvezetni, de minden statisztika és tapasztalat azt mutatja, hogy ez sajnos tévedés. Különösen megdöbbentő ez annak a tükrében, hogy még most, 2023-ban is, amikor már mindenki „képzett pszichológus”, amikor belefutunk a szakkönyvekbe meg az összevissza használt és elhasznált pszichológiai fogalmakba, és elvileg annyira reflektívek és önreflektívek vagyunk, hogy a fal adja a másikat, mégis működnek a régi és az új manipulációs receptek. Rozgonyi az idézett beszélgetésben azt állítja, hogy még a háborút is a fejekben készítették elő. Hát persze, minden ott dől el. A kérdés csak az, hogy merre. És külön ijesztő figyelni, hogy nálunk az utóbbi tíz évben milyen ijesztően pusztított mindez. De a legnagyobb veszélynek

azt látom, hogy az eddig a normalitás talaján állók is kezdenek elbizonytalanodni. Mert nem lehet függetleníteni magunkat a zajtól, a ránk ömlő dezinformációktól. És sajnos azt látom, még az ellenzéki oldalon sem tudok mélységében tájékozódni, ami sokszor odáig vezet, hogy engem is összezavar még egy egyszerű hír is. Most éppen az, hogy elém került, a Fővárosi Nagycirkusz milyen mértékben segíti az ukránokat.

Mi van? Ez aztán igazán meglepő fordulat. Szívből sajnálom, hogy ezzel nincsenek tele a híradások, holott ez még a Reuterst is érdekelné. Itthon egy adást találtam az egészről, legalábbis egy komolyan vehető terjedelműt, a Hír TV-n január 5-én, csütörtökön. Négy perc persze ez is, de komoly négy perc. Az eddig Ukrajnában tartott Fényes Porond Nemzetközi Cirkuszfesztivált az idén a Fővárosi Nagycirkusz fogadta be. Ennek kapcsán kiderül, hogy nemzetközi szinten is Menedékpontnak ne-

vezik a Nagycirkuszt. Fekete Péter, az intézmény igazgatója, akinek egykori bűvészként nem is lehetett más célja, mint a hazai cirkuszművészet felvirágoztatása, arról beszél, hogy Magyarország mennyire nyitott szívű és megértő. Befogadó típusú emberek vagyunk, mondja teljes komolysággal, akármit is beszélnek Európa másik oldalán. Na, ez aztán a kevert üzenet. Nem kérdés: amit tesznek, csodálatos. (Tudnunk kell még azt is ehhez, és ezzel sincs tele a kormány-média, hogy a Fővárosi Nagycirkusz nem csupán ezt az amúgy nagyszerű és magas szakmai színvonalú seregszemlét fogadta be, hanem a háború kitörése óta erősen támogatja a lebombázott ukrán városokból érkező cirkuszművészeket nemcsak fellépési lehetőségekkel, lakhatást és ellátást is biztosít nekik. És mindezt külön nyilatkozatban rögzítették.)

Fekete beszéde, ha nem ismernénk a kontextust, meggyőzne. A cirkusz jól példázza az emberek közötti ideális viszonyokat, mondja, ha ugrasz, akkor is lekapnak, ha a bőrszíned fekete, ha zsidó vagy, vagy mohamedán, ha bármilyen vagy. Az életed meg lesz mentve. Ez csodálatosan hangzik, és nem tudok nem hinni Feketének. Ez is csak mutatvány lenne? Ennyire megmérgezett már engem is mindaz, amiben élünk? Csak gyanakodni lehetséges? Persze, tudom, hogy nincs semmi a Főnök jóváhagyása nélkül. De akkor mit gondoljak? Miben lehet hinni? Az egyetlen lehetséges hozzáállás a bezárkózás?

Összehasonlításként megnéztem a *Híradó* egyik életbevágóan fontos kis blokkját tavalyról, egészen pontosan 2022. január 11-ről, amikor a szintén januárban megtartott 14. Nemzetközi Cirkuszfesztivál volt a téma. Milyen

boldog az az ország, gondoltam, ahol a köztévén a fő híradások között csaknem nyolc percet szánnak egy cirkuszfesztiválra! Ráadásul micsoda gazdag nyolc percet! Csak úgy záporoztak az információk. Tényleg nehéz eldönteni, hogy a műsorvezető idióta, vagy csupán a nézőit nézte annak. (Álfigyelmevel, álnaivitásával, mert végül nem tudok másra gondolni, mint hogy ez nem lehet valóság, azt sugallja, hogy ezek vagytok, barmok, akik még ide kapcsoltok.) Mintha nem értené, mit takar az, hogy online közvetítés. Valóban, nézhetik az emberek ugyanakkor a tévéjükön is a műsort, az artistaszámokat, mint egyébként azok, akik odazarándolkoltak? Sőt, kontráz a vendég, még a konferencián is részt vehetnek! Na ez már sok a műsorvezetőnek, aggódok, le ne forduljon a székről. De szerencsénk van, inkább ráfordulnak a programokra. Mit fogunk látni, néz mereven Feketére, és rögtön hozzácsapja, nehogy a nézők, akiknek a feltevése szerint maximum annyi a memóriájuk, mint egy aranyhálnak, ne tudják, hogy ezt a nézést személyesen, illetve online is megtehetik? Fekete egy merő borosta, süt róla a fáradtság, de ez olyan ügy, amit erőn felül képviselni kell, mindent a közért, cirkuszt és cirkuszt a népnek! S hogy ez miért különösen értékes? Hát a neves Mittudoménné Kicsoda megdöntötte az egy keréken biciklizés rekordját. Azt most hagyjuk, hogy az ország már akkor az inflációs rekordokat döntögette, sokkal izgalmasabb a tény, hogy a cirkuszfesztivál mágnesként vonzza a kultúra iránt érdeklődőket. Nagyon remek hír, valóban a *Híradóba* kívánczik ez is!

Hogy amúgy mi a helyzet a kultúrával? Hogy vannak gondok támogatásfronton? Hogy a független társulatok

egyszerűen nem tudnak már tovább zsonglőröködni, nincs mivel, és akik megpróbálták eddig a valahogy ellevést, balanszírozást, azok is lassan a földbe zuhannak, mert eltűnnek a védőhálók azok alól, akik nem a Fő Cirkuszigazgató ostorpattogatására figyelnek? Piha.

Szögezzük le: én bírom a cirkuszművészetet, főképp az újcirkuszt. Követem a nemzetközi trendeket, és igen, elismerem, hogy itthon is csodálatos produkciók születnek. Látom az újító szándékot, több igazán előremutató produkciót is láttam a Fővárosi Nagycirkuszban, ahogy meg tudom ítélni, nemzetközi szintű az, amit létrehoznak. Fekete tavaly irtó lelkes volt. Jó Magyarországra jönni! Látjuk, hogy neves karmesterek és zenészek érkeznek, imádják Magyarországot. (Közben követjük, mi történik mondjuk az Operával? Azóta született-e sokszor nyolc perc arról, miért van zárva a Erkel, mi a helyzet Ókováccsal? Hát arról van-e számvetés, hogy az itt élő kultúraszerezők, akik immár negyven százalékkal fizetnek többet a betevő falatjukért, meg tudják-e váltani a belépőjegyeket ezekre a világklasszis előadásokra?! Aki itt dolgozik, mint ez a Bertini két hónapig, és megdönti a világcúcokat, állította Fekete.

A műsorvezető még tud azért új mutatványt. Egy barátom, dobpergés, elképesztő, a feszültség fokozódik, nem tudta, hogy, na mit, na mit, elviselhetetlen elektromosság a levegőben: létezik olyan, hogy cirkusztudomány. Hát hogy ne lenne! (Felkiáltás.) S hogy miért van? Hiszen mindennek van tudománya! (Igen az emberi ostobaságnak is, ajánlom mindenkinek szíves figyelmébe a szórakoztatóan ismeretterjesztő, nemrég megjelent művet, a Jean-François Marmion

szerkesztette *A hülyeség pszichológiája* című interjú- és tanulmánygyűjteményt.) Az elmúlt két évnél arra gondol Államtitkár Úr (Fekete akkor még az volt, a választások óta már nem az), hogy a monte-carlói, a világ első számú fesztiválja másodjára marad el? Ez is egy lehetőség kiemelni, mi mekkorák vagyunk, látom magam előtt az országot, csillogó dresszben, flitterben, mintha nem az lenne a bravúr, hogy egyáltalán életben vagyunk. És a műsorvezető abba se kérdez bele, hogy miért nem probléma, hogy bár idejön a világ legtöbb cirkuszosa és menedzsere, és hatalmas örömmel a vendégül látott (!!) cirkuszosok, hogy mindez a mi adóforintjainkból finanszírozott magánbuli. Azért jönnek ide, hogy aztán minél magasabb gázsikat tudjanak kialkudni, mondja egyenesen a kamerába Fekete, feltételezem, hogy a mi kis Nagycirkuszunktól is, azaz saját magunk hajtjuk fel a saját pénzünkből az árakat. Ez aztán a trükk! Senki nem gondolta volna, hogy ilyen ravaszság van a cilinderben! Mindenesetre tavaly minden tele volt ezzel a, fogalmazzak úgy, tét nélküli, viszont irtó drága mulatsággal?

És lám, ez csak egyetlen zavaró kis valami. Egy kicsike semmi. Ez is a része a Tervnek? Futtassunk mindenféle párhuzamos narratívát egyszerre, és ez végképp mindenkit összezavar? Ha nem ment a sulykolás, ha még maradt a fejekben némi gondolat, vagy épp szöveget ütött bennünk, hogy basszus, szarul élünk, akkor érzük el, hogy magukban is elbizonytalanodjanak. Mesteri manipuláció, ez is olyan kommunikációs technika, amit az oroszoktól tanultunk. Nem csoda, hogy maradnak a zsigeri érzelmek. Illetve a valóság teljes kizárása. Tél és hó. És végül a gázsámla.